

УДК 343.98:343.615-058.55

І. А. Строк
здобувач*кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ***ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЗАПОДІЯНИХ
У СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ**

Постановка проблеми. Варто зауважити, що вперше запропонував відомості про особу злочинця покласти в основу криміналістичного вчення про навички Г.А. Самойлов, обґрунтовуючи тим, що «природа матеріально фіксованих властивостей людини, яка вчинила злочин, може бути з'ясована повністю лише за умови наукового розуміння особи взагалі і окремо на основі пізнання соматичних (тілесних), психічних, окремих соціальних її властивостей і тих загальних закономірностей, які визначають особливості відображення цих властивостей у матеріальних слідах злочину» [1, с. 119].

В свою чергу, Р.С. Белкін, дослідивши відомості про особу злочинця, які містяться у роботах вчених різноманітних сфер наукових знань (судової психології, кримінології, кримінальному та кримінально-процесуальному праві), дійшов обґрунтованого висновку, що для криміналістики залишилися дослідження: а) психофізіологічних та соматичних властивостей особи, дані про які використовуються з метою її розшуку та ідентифікації; б) соматичних і психофізіологічних властивостей особи, що проявляються через спосіб вчинення злочину; в) методика вивчення особистості учасників процесу слідчими, тобто способів і правил дослідження особи з практичною метою кримінального судочинства [2, с. 16]. Тому слід констатувати, що встановлення характеристики особи злочинця становить як науковий інтерес, так і важливе практичне значення.

Стан дослідження проблеми. Проблеми особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочині поставали предметом досліджень таких науковців як О.М. Бандурки, С.М. Гусарова, В.І. Клименко, Г.А. Самойлова, Р.С. Белкіна, В.Г. Лукашевича, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, В. О. Коновалової, О.О. Юхно та ін. Однак, у науці відсутні дослідження, присвячені встановленню особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Мета дослідження полягає у встановленні особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Наукова новизна дослідження. За результатами проведеного дослідження встановлено особливості особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Виклад основного матеріалу. У літературі зазначається, що поняття особи як об'єкта криміналістичної ідентифікації відрізняється від аналогічного поняття у кримінології та соціології. Дослідники зазначають, що в ідентифікаційну структуру особи злочинця необхідно включати наступні риси: психічний склад, соціальна спрямованість, мовний апарат і тілесна організація. Інформативну структуру особи можуть доповнювати різноманітні відхилення в її стані та розвитку (як соматичної організації, так і психічних властивостей) [3, с. 216].

Інші науковці, зокрема М.В. Салтевський та В.Г. Лукашевич описують особу злочинця як соціально-біологічну систему, властивості і ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі і використовуються для розкриття і розслідування злочинів. Серед таких властивостей виділяють: фізичні, біологічні і соціальні [4, с. 22].

Слід підтримати позицію О.Н. Колесніченка про те, що у сукупність ознак особи як елемента криміналістичної характеристики злочину слід включати всі ознаки, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку і викриття злочинця. Деякі із них мають не тільки криміналістичне значення (наприклад, попередні судимості), але і важлива для розкриття злочину (наприклад, хитрощі злочинця). Зміст вказаного елемента криміналістичної характеристики злочину визначається сукупністю ознак особи, специфічних для тих, які вчиняють злочини даного типу, і істотних для їх якісного розслідування. Система ознак особи злочинця включає демографічні ознаки та ознаки, що відображають певні психологічні та моральні особливості (зокрема, риси характеру) тощо [5, с. 39].

Дослідження кримінальних проваджень про тяжкі тілесні ушкодження, вчинені у стані сильного душевного хвилювання надає можливість виокремити три основні блоки криміналістично-значущих властивостей особистості злочинця,

які мають істотне значення для криміналістичної характеристики тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у стані сильного душевного хвилювання:

1. Біологічні ознаки особи, які включають: статеві, вікові, анатомічні, фізіологічні та інші властивості.

2. Психічні властивості особи, що вказують на інтелект, волюву і емоційну ознаки індивіда.

3. Соціальні ознаки індивіда, що відображають її соціальний статус, професійну приналежність, місце проживання, родинний стан, взаємостосунки з іншими членами суспільства, рід занять.

Окреслюючи зазначені групи, слід виходити з виокремлення трьох рівнів дослідження людини: а) біологічного, на якому вона відкривається як тілесна, природна істота; б) психологічного – як суб'єкт одухотвореної діяльності; в) соціального суб'єкта, що реалізує об'єктивні суспільні відносини [6, с. 49-50]

Вивчення кримінальних проваджень показало, що більшість умисно заподіяних тяжких тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання вчинюється особами чоловічої статі – 88% і лише 12% жінками. Більша частка належить чоловікам у віці після 30 років (30,9%). При цьому 80,1% злочинів зазначеної категорії вчинювалося одноособово і лише 19,9% групою осіб, з яких, лише 5% у складі двох людей. Питома частка належить особам, які на момент вчинення злочину знаходились у стані алкогольного 58,4% або наркотичного 18% сп'яніння. З загальної кількості злочинів 5% вчинено особами без визначеного місця проживання, та 1% приїжджими.

Рівень освіти злочинців характеризує така тенденція: 29% – із них мали базову загальну середню освіту, 56% – повну загальну середню освіту, 9% – базову вищу освіту, 6% – повну вищу освіту.

На час вчинення злочинного діяння 47,2% злочинців не мали певного роду занять, себто ніде не навчалися і не працювали, 42% з досліджених – робітники, 11% – службовці, 23,6% – учні різних навчальних закладів (шкіл – 9,6, коледжів – 6,7%, інститутів – 7,3%), 4% – пенсіонери, 55% – осіб є самотніми, не мають ні родини, ні друзів.

Із загальної кількості осіб, що заподіяли умисне тяжке тілесне ушкодження у стані сильного душевного хвилювання 56% – скоїли злочин вперше, інші 44% – до цього були засуджені за різні категорії злочинів, з яких лише 11% – за злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи.

Водночас слід також звернути увагу на те, що питома кількість осіб – 60%, які проходять по даній категорії кримінальних проваджень характеризувалися позитивно, а лише 15% негативно. Інші ж 25% мали у своїх характеристиках суперечливі відомості.

Слід відзначити, що великий інтерес у криміналістиці приділяється зв'язку злочинця із потерпі-

лою особою. На даний момент у багатьох наукових парцях приділяється увага тісному взаємозв'язку між злочинцем і потерпілим (злочинець – жертва), оскільки вони так чи інакше пов'язані із подією злочину. Зокрема, на думку В. Г. Квашиса, аналізуючи злочин, важливо здійснити його віктимологічне дослідження [6, с. 7]. Г. Н. Мудьюгин в свою чергу відзначає, що маючи відомості про зв'язки між злочинцем і потерпілим можна встановити можливий спосіб учинення злочину, який є неможливим для других осіб, які не перебувають у такому зв'язку з потерпілим [7, с. 8, 9].

Таким чином, зв'язок злочинця із потерпілим становить значну зацікавленість. За результатами аналізу кримінальних проваджень по досліджуваній нами категорії злочинів, було встановлено, що кожен п'ятий злочин вчинила особа, яка перебувала в родинних відносинах з потерпілим (4,5% – брат або сестра; 3,4% – батько або мати; 6,7% – інші родичі). Велика кількість злочинців перебували в дружніх стосунках із потерпілою особою (сусіди – 13,5%; товариші по навчанню, роботі – 16,9%; малознайомі – 19,7%). Водночас, питома кількість злочинів вчиняється особами, які не є знайомими потерпілій особі – 35,4%, а тому на першому етапі розкриття злочину слід вживати заходи для встановлення додаткових джерел інформації про особу злочинця.

Злочин за своєю природою носить подвійний характер – об'єктивний і суб'єктивний. Саме тому у процесі його розслідування пізнавальна діяльність слідчого реалізується в двох напрямках: пізнання об'єктивної і суб'єктивної сторін злочинного діяння. Слушно з цього питання наголошує В.О. Коновалова, злочин – це акт, в якому виявляється складна взаємодія соціальних, економічних, психологічних і інших чинників [8, с. 24]. Саме тому, підтримуючи думку А.В. Старушкевича [9, с. 22-24] зазначаємо, що неможливо характеризувати особу, яка вчинила злочин без висвітлення її психічних особливостей.

Поряд із цим, в психологічному аспекті вагомим значення в структурі злочину набувають мотиви прагнення вчинення злочину. Відповідно типовими мотивами навмисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження були помста, неприязнь, ревності, користь.

Отже, говорячи про особу злочинця, неможливо оминати увагою питання мотиву заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у стані сильного душевного хвилювання. Вивчення кримінальних проваджень показало, що переважна більшість таких злочинів вчиняється із ревності – 50%; із помсти – 30,8%; із конкуренції і ворожнечі – 6,2% та 5,5%.

У аналізованій категорії злочинних діянь в переважній більшості випадків мотив злочину являється наслідком міжособистісних стосунків. Відо-

мо, що психологія людських стосунків є складною та багатогранною, так само і стосовно мотиву, тобто їх (мотивів) може бути декілька (помста за минулу образу і разом з цим заздрість, що в нього і в родині і на роботі все добре, і злість саме за це і навіть ревності стосовно стосунків з власною дружиною тощо).

Аналіз слідчо-судової практики свідчить про те, що часткова категорія осіб, які вчинили досліджуваний злочин через неприязнь або ревності в стані сильного душевного хвилювання як правило не приховують мотиву заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і навіть часто прямо вказують, що не жалкують про вчинене і в аналогічній ситуації вони вчинили так само. Відповідно і потерпілі – через почуття честолюбства, сорому, або навіть, майбутньої помсти особі, яка завдала їм тілесних ушкоджень можуть не розкривати справжній мотив злочину.

Стосунки, що виникають на ґрунті неприязні, як показує практика, не з'являються раптово. Останні виникають і становляться протягом певного проміжку часу, інколи досить тривалого. Звісно, іноді мають місце випадки, коли неприязне ставлення до потерпілого формується у короткий проміжок часу, але все ж таки не раптово. Частіше, цьому передують безпринципна або аморальна поведінка потерпілого, який вступає у конфлікт з менталітетом іншої особи. Як правило, у таких випадках злочинні дії відбуваються імпульсивно, особа як вчинює їх не усвідомлює мету та мотивів своїх дій.

Аналіз матеріалів практики свідчить, що більшість проаналізованих матеріалів кримінальних проваджень по досліджуваний категорії злочинів на превеликий жаль не мають відомостей щодо мети вчинених злочинів. Це вказує на відсутність можливості із достатнім ступенем достовірності вивчити мету злочину як елемента криміналістичної характеристики. Проте слід відзначити, що по іншим кримінальним провадженням (35%) про тяжкі тілесні ушкодження безпосередньо як про мету діяння вказують обвинувачені у своїх свідченнях – 30%, потерпілі у своїх свідченнях – 2%. Особа, що вчинила злочин, у більшості випадків – 25% вказує, що метою таких дій було припинити дії потерпілого, або примусити його до реалізації інших дій (припинити лаятись, втекти тощо), або злочин вчинено у стані самооборони, а стосовно заподіяння шкоди здоров'ю лише – 3%; заподіяти страждання, больові відчуття – 3,5%; злякати, розбудити, повернути до свідомості, зганьбити – 2%.

Не менше значення має для розслідування злочинів цієї категорії характеристика потерпілого.

Проведене нами дослідження показало, що із загальної кількості потерпілих питому вагу складають чоловіки – 73%. Це означає, що відносно жінок, вчиняється кожне четверте посягання на тілесну недоторканність.

За віком потерпілі особи розподіляються таким чином: до 18 років – 15,1%; 18 – 25 років – 25,3%; 25 – 30 років – 21,9%; 30 – 40 років – 11,6%; 40 – 50 років – 12,3%; 50 – 60 років – 7,5%; після 60 років – 6,2%. Таким чином, найбільш вразливою категорією осіб є у віці до 30 років (62%).

За ставленням до суспільно-корисної праці постраждали особи розподіляються так: навчаються у школі – 7,5%; коледжі – 4,8%; інституті – 13%. Принаймні половина постраждалих працювали: на підприємстві – 17,1%; в установі – 10,3%; були підприємцями – 19,8%. Не працювало і не навчалось 19,9% постраждалих (кожний п'ятий).

Цікаво, що на момент вчинення злочину приблизно половина потерпілих осіб перебувала в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння: 44,6% та 4%. Порівняльний аналіз цих даних з відомостями, що характеризують злочинця показує, що антисоціальні риси категорій цих осіб співпадають.

Також, в даний час в багатьох наукових роботах привертається увага на взаємозв'язок злочинця із потерпілим (злочинець – жертва). Оскільки вони так чи інакше пов'язані із подією злочину. У цьому аспекті, для організації розшуку злочинця вагоме значення мають відомості про місце проживання потерпілого і злочинця. Проведене дослідження показало, що 26% потерпілих та злочинців мешкали в одній квартирі; 1,8% – в спільному під'їзді будинку; 7,4% – в спільному будинку; 6,8% – на одній вулиці; 47,6% – в одному населеному пункті; 9,3% – в різних населених пунктах. Зазначені дані свідчать про наявний зв'язок злочинця із потерпілим за місцем їх проживання, що слід враховувати в процесі висування і перевірки слідчих версій.

Висновки. При заподіянні тяжких тілесних ушкоджень жертва злочину проявляє себе у криміналістичній характеристиці як елемент, який безпосередньо відображає ознаки об'єкта злочину.

Особливості особи злочинця віддзеркалюються в матеріальних та ідеальних слідах, способах вчинення тяжких тілесних ушкоджень.

Таким чином, слід відмітити, що ознаки особи злочинця мають важливе значення для спрямування слідчо-оперативного пошуку під час розкриття та розслідування кримінальних проваджень про тяжкі тілесні ушкодження.

Література

1. Самойлов Г.А. Основы криминалистического учения о навыка. М., 1968. 119 с.
2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Том II. М., 1978. 410 с.
3. Клименко Н.И. О возможности криминалистической идентификации личности. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К., 1972. Вып. 9. С. 216–219.
4. Лукашевич В.Г., Салтевский М.В. Дидактические материалы к специализированному курсу криминалистики. Раздел «Научные основы криминалистической методики». К., 1986. 34 с.
5. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика пре ступлений. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений*. К., 1988. С. 29–42.
6. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2009. 234 с.
7. Квашис В.Г. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. М., 1999. 268 с.
8. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего. М., 1967. 147 с.
9. Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков: «Консум». 160 с.
10. Старушкевич А.В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств: навчальний посібник. Київ: НТВ «Правник» – НАВСУ, 1997. 63 с.

Анотація

Строк І. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. – Стаття.

В статті на основі криміналістичного вчення про особу злочинця обґрунтовано доцільність дослідження його як елемента криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання, а також

на основі узагальнення слідчої практики встановлено соціально-психологічний портрет особи злочинця умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, розслідування тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання.

Аннотация

Строк И. А. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики умышленных тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения. – Статья.

В статье на основе криминалистического учения о личности преступника обоснована целесообразность исследования его как элемента криминалистической характеристики умышленных тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения, а также на основе обобщения следственной практики установлено социально-психологический портрет личности преступника умышленных тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность преступника, расследование тяжких телесных повреждений, причиненных в состоянии сильного душевного волнения.

Summary

Strok I. A. The identity of the offender as an element of the forensic characterization of intentional grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement. – Article.

The article on the basis of the forensic doctrine of the identity of the offender substantiates the feasibility of its study as an element of the forensic characterization of intentional grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement, as well as on the basis of generalization of investigative practice. a state of strong emotional excitement.

Key words: forensic characteristics, identity of the offender, investigation of grievous bodily harm caused in a state of strong emotional excitement.